

ЮРИСТНИНГ КАСБ ЭТИКАСИДА ҲУҚУҚИЙ ВА АХЛОҚИЙ МЕЁРЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Асатов Акбар Лазиз ўғли

Ўзбекистон Миллий университети

юриспруденция йўналиши

2 босқич талабаласи

Аннотация: Ушбу мақолада ҳуқуқшуносларнинг касбий фаолиятида муҳим ўрин тутадиган бир қатор этика категориялари баробарида ҳуқуқ тушунчаси, ахлоқ тушунчаси, ахлоқ ва ҳуқуқ нормаларининг ўхшаш жиҳатлари ёритиб берилган. Бундан ташқари ҳуқуқ ва ахлоқ бир-биридан фарқланадиган жиҳатлари келтирилган. Шунингдек ҳуқуқий ва меёрларнинг бузилиши натижасида Ахлоқий ва ҳуқуқий санкцияларни қўлланилиши ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: жазоловчи идоралар, миллатчилик, этика категориялари, ижтимоий ҳаёт, санкция, юридик ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ҳуқуқбузарлик, юристларнинг касб этикаси.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.Каримов суд - ҳуқуқ ислоҳатлари ҳақида гапирар эканлар жинойий жазони либераллаштириш жараёнида бундан буён суд, прокуратура ва ички ишлар идоралари билан бундан буён жазоловчи идоралар эмас, балки кишиларга тўғри йўл кўрсатадиган, уларга қонун ва қоидаларни ҳурмат қилишга ўргатадиган идоралар бўлишлиги лозимлигини таъкидлайдилар.[1]

Юристининг касб этикасининг энг муҳим хусусиятларидан бири – инсон тақдири билан боғлиқ масалаларни ҳал қилишда ҳис туйғуга берилмаслик, таниш билишчилик, қариндош – уруғчилик, маҳаллийчилик ёхуд миллатчилик каби туйғуларга берилмаслик одил судловни амалга оширишнинг барча босқичларида ахлоқ нормаларига оғишмай риоя қилишни ўргатади.

Хусусан ҳуқуқшуносларнинг касбий фаолиятида муҳим ўрин тутадиган бир қатор этика категориялари мавжуд. Булар:

- ↪ касбий бурч
- ↪ кадр-қиммат
- ↪ виждон
- ↪ ор-номус.

Этика категориялари одамларнинг бутун дунёсига кириб боради. Улар ҳуқуқнинг мазмунини белгилайди, қонунчилик актларида, шунингдек юристнинг аниқ фаолиятини тартибга солувчи актларда иштирок этади. Юристга уларнинг моҳияти билан танишиш ҳуқуқни ўрганиш ва тушиниш, шунингдек уни қўллаш бўйича амалий фаолият учун зарур.

Асосий қисм

Бизга берилган муаммоли ҳолатга ҳуқуқий баҳо бериш учун ундаги келтириб ўтилган ҳолатлар ва тушунчаларни ҳар бирига алоҳида ҳолда махсус саволлар тузиш ва ушбу саволларга жавоб бериш орқали эса муаммоли саволни атрофлича таҳлил қилиб чиқамиз.

Биринчи савол. Ахлоқ ва ахлоқ нормалари хусусида фикр юритинг?

Ахлоқ - инсоннинг доимий ёки ўзгариб турувчи шароитларда содир этган ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган ҳаракатлари йиғиндиси. Инсоннинг хатти-ҳаракати ахлоқий сифати, ҳуқуқий кўринишининг биргина объектив кўриниши ҳисобланади.

Ахлоқ ижтимоий тараққиёт маҳсули бўлганлиги сабабли узлуксиз ўзгариб борадиган ижтимоий ҳаёт таъсир кўрсатиб туради, яъни тарихий хусусиятга эга. Ҳозир давр ўзгарди, шу сабабли ахлоқий ҳодисаларга бўлган муносабатимиз ҳам ўзгарди. Ахлоқдаги умуминсоний моментлар, умуминсоний ахлоқ нормаларига, миллий хусусиятларига, тадбиркорлик, ишбилармонлик кўринишларига катта эътибор берилмоқда. Ахлоқни шартли равишда иккига ажратишимиз мумкин.

- ❖ Умумий ахлоқ
- ❖ Касбий ахлоқ

Касбий ахлоқ ва умумий ахлоқ қоидалари ўртасида ўзаро зиддият истисно этилади.

Одоб-ахлоқ нормалари жамиятда анъаналар кучи, умумтанолинган ва барча томонидан қўллаб-қувватланадиган тартиб-интизом, жамоатчилик фикри билан қайта ишланиб бораверади. Одоб-ахлоқ нормаларига риоя қилиниши барча томонидан назорат қилинади.

Одоб-ахлоқда жавобгарлик маънавий ва юксак бўлади, яни хатти-ҳаракатни қоралайди ёки маъқуллайди, ахлоқий баҳо бериш шаклида бўлиб одам аввало англаб олиши, дилдан қабул қилиши ва бунга мос ҳолда ўзининг хатт-ҳаракатларини тартибга солиши ва йўналтириши лозим бўлади. Бундай баҳо бериш умумеътироф этилган норма ва тамойилларга, барча томонидан қабул қилинган зарур ва зарур бўлмаган, лойиқ ва лойиқ бўлмаган ва бошқа тушунчаларга мос бўлиши керак. Одоб-ахлоқ албатта инсониятнинг турмушига, инсоний эҳтиёжи моҳиятига боғлиқ бўлади, аммо ижтимоий ва индивидуал онг даражаси билан белгиланади. [2]

Ахлоқий фаолият - фақат асослантирилган ва мақсад сари йўналтирилган ҳаракатларни ўз ичига олади. Бу эрда истак, хоҳишлар ҳал қилувчи ўринда туради, чунки инсон уларга таянади, уларнинг ўзига хос хулқий мотивлари яхшилик қилишни исташ, бурч ҳиссини амалга ошириш, маълум бир мақсадга эришишдан иборат бўлади.

Одоб-ахлоқ – ижтимоий ҳаётни тартибга солувчи зарур, ўзаро боғлиқ ва бир-бирига сингиб боровчи тизимлардир. Улар жамият фаолиятига турли хил хоҳиш-истакларни мувофиқлаштириш, инсонларни муаян қоидаларга бўйсундириш йўли билан амалга оширади.

Одоб-ахлоқнинг ўзига хос томонлари, элементлари бор бўлиб, улар ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади:

- ахлоқий нормалар
- ахлоқ тамойиллари
- ахлоқий мақсадлар
- ахлоқий мезонлар

Ахлоқ нормалари – адолат ва адолатсизлик, яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик, мақтов ва иснод, жамият томонидан рағбатлантириладиган ёки қораланадиган хатти-ҳаракатлар, ор-номус, виждон, бурч, кадр-қиммат ва ҳоказо

категориялар кўринишида ижтимоий ҳаёт шароитларининг бевосита таъсири сифатида кишилар онгида шаклланадиган қарашлар, тасаввурлар ва қоидалардир.

Одоб-ахлоқ инсоннинг хатти-ҳаракатини, фаолиятини норматив тартибга солишнинг асосий турларидан биридир. У инсонларнинг умумижтимоий қонунларга бўйсунини таъминлайди. Одоб-ахлоқ ушбу вазифани бошқа жамиятда ўрнатилган нормаларни ўрганиш ва ўзлаштиришни таъминлашга йўналтирилган ижтимоий фанлар билан биргаликда амалда бўлади.

Ахлоқий санкциялар - одоб-ахлоқ нормаларининг амалий натижа беришини таъминлаш мақсадида маънавий таъсир ўтказишнинг ташқи шакллари. Расмий санкциялар қонун билан белгиланган қатъий тартибга риоя қилишни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Норасмий санкциялар муҳит, гуруҳ, алоҳида шахсларнинг ташқи таъсирга табиий жавобдир.

Иккинчи савол. Ҳуқуқ ва ҳуқуқий нормалар хусусида фикр юритинг?

Ҳуқуқ - давлат томонидан белгиланадиган ёки рухсат этиладиган ва унинг кучи билан ҳимоя қилинадиган умуммажбурий ҳуқ-атвор қоидалари тизимидир. Ҳуқуқ ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи регулятор бўлиб, унинг ушбу хусусияти ижтимоий муносабатлар билан бўладиган мунтазам алоқадорлигини таъминлайди.

Ҳуқуқ ўз навбатида қонунлар билан рўёбга чиқади. Қонун ахлоқийлик талабларига жавоб бериши лозим, унинг суд томонидан қўлланиши эса ахлоқий нормаларга зид бўлмаслиги керак. Қонунийлик ва ахлоқийликнинг бирлиги инсон ҳуқуқи ва эркинликларини таъминлашга хизмат қилади. Шахснинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш одил судловнинг бош ахлоқий вазифасини ифода этади ва бунга халқаро ҳамжамият алоҳида аҳамият бериб келмоқда.

Нормативлик - инсонлар хатти-ҳаракатини тартибга солишга имкон берадиган ахлоқ ва ҳуқуқнинг хусусиятидир. Бу ўринда уларнинг объектлари кўп ҳолларда мос келади. Аммо уларни тартибга солиш ўзига хос усулларда амалга оширилади.

Ҳуқуқий нормаларга риоя қилиш ҳуқуқий тақдирлаш, жазолаш, шу жумладан давлат мажбурлови, юридик санкция махсус давлат аппарати томонидан амалга оширилади. Ахлоқда эса фақат руҳий санкциялар бўлиб, улар руҳий қўллаб қувватлаш ёки руҳий жазолашдан иборат. Ҳуқуқий меъёрлар ўзининг

хусусиятларидан келиб чиққан холда, ахлоқий меъёрлар билан бир хл функцияларни бажариши белгилаб қўйилган. [3]

Учунчи савол. Ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларнинг ўзига хос хусусиятлари, фарқли ва ўхшаш жиҳатларини тавсифланг?

Жамиятдаги мавжуд ижтимоий нормалар умумий белгилар билан биргаликда ўзига хос хусусиятларга ҳам эга. Буни ҳуқуқ ва ахлоқ нормаларининг ўзаро нисбатида кўриб чиқиш мумкин.

Ҳуқуқ ва ахлоқнинг умумийлиги қуйидагиларда намоён бўлади:

- улар биргаликда норматив тартибга солиш тизимини ташкил этувчи ижтимоий нормалардан иборатдир;

- фалсафий нуқтаи назардан ҳуқуқ ва ахлоқ – ижтимоий-иқтисодий, маданий ва бошқа омиллар билан бир хил даражада боғлиқ бўлган устқурма категориялардир;

- ҳуқуқ ва ахлоқ мавжуд ижтимоий муносабатлардан иборат бирдан-бир бошқариш объектига эга ҳамда уларнинг ҳар иккаласи ҳам шахслар ва жамоаларга йўналтирилган;

- ҳуқуқ ва ахлоқ норматив ҳодисалар сифатида шахсларнинг зарур ва мумкин бўлган хатти-ҳаракатлари чегараларини белгилайди ҳамда шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларни уйғунлаштириш воситаси бўлиб хизмат қилади;

- инсон фаолиятини тартибга солувчи омил сифатида улар киши иродасининг эркинлиги, хатти-ҳаракатларини танлаш имкониятларига асосланади;

- ҳуқуқ ва ахлоқ охир-оқибатда бир хил вазифа – ижтимоий ҳаётни тартибга солиш ва такомиллаштириш, унга ташкилий асосларни киритиш, адолат ва инсонпарварлик тамойилларини қарор топтириш вазифаларини кўзда тутди ва бошқалар. [4]

Ҳуқуқ ва ахлоқ бир-биридан қуйидаги жиҳатлар бўйича фарқланади:

1. Ҳуқуқ ва ахлоқ бир-биридан, энг аввало, белгиланиш, шаклланиш усуллари ва манбалари бўйича фарқ қилади. Ҳуқуқ нормалари давлат томонидан яратилади ёки тасдиқланади. Давлат томонидан улар бекор қилинади, тўлдирилади ва ўзгартирилади. Ахлоқ нормалари эса, бошқача тарзда таркиб топади яъни улар

бутун жамият томонидан яратилади. Бу нормалар доимий равишда кишилар амалий фаолияти, уларнинг ўзаро алоқалари жараёнида юзага келади ва ривожланиб боради.

2. Ҳуқуқ ва ахлоқ уларни таъминлаш усуллари бўйича бир-биридан фарқ қилади. Ҳуқуқ давлат томонидан яратилиб, жорий этилар экан, унинг томонидан таъминланади, муҳофаза этилади ва ҳимоя қилинади. Шу маънода ҳуқуқ нормалари умуммажбурий моҳиятга эга. Жамоатчилик фикри кучига таянувчи ахлоқ, мажбурий таҳдиддан фарқли ўлароқ, бутунлай бошқа тарзда амал қилади. Ахлоқ қоидаларини бузиш расмий ҳокимиятнинг аралашини, юридик жазоларни қўллашни тақозо этмайди. Ахлоқий қоидаларни бузган шахсларга нисбатан қандай таъсир кўрсатишни жамиятнинг ўзи ҳал қилади. Бундай таъсир чораси баъзан ҳуқуқдан ҳам қаттиқроқ ва таъсирчанроқ бўлиши мумкин.

3. Ҳуқуқ ва ахлоқ ифода этиш шаклига кўра фарқ қилади. Агар ҳуқуқ нормалари давлатнинг махсус юридик ҳужжатлари (қонунлар, фармонлар, қарорлар)да мустаҳкамланиб, умуман кенг қўламли ва кенг тармоқли қонунчиликни ташкил этувчи тегишли кодекслар, тўпламлар, низомларда гуруҳларга ажратилиб, тартибга солинса, ахлоқий нормалар эса бундай аниқ ифодага эга бўлмайди. Ахлоқ нормалари ва қоидалари жамият турли қатламлари ва гуруҳларида муайян ижтимоий шарт-шароитлар таъсирида вужудга келар экан, кейинчалик кенг тарқалади ҳамда барқарор ҳуқ-атвор қоидаларга айланади. Бунда бирон-бир ахлоқ нормасининг юзага келиш вақтини ҳам, сабабини ҳам, тартибини ҳам, унинг амал қилиш муддатини ҳам аниқ кўрсатиш мумкин эмас.

4. Ахлоқ ва ҳуқуқ кишилар онгига таъсир этиш хусусияти ва усулларига кўра бир-биридан фарқ қилади. Агар ҳуқуқ субъектлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни уларнинг юридик ҳуқуқ ва мажбуриятлари – ҳаққонийлик ва ноҳақлик, қонунийлик ва ғайриқонунийлик, жазоланиш ва жазоланмаслик нуқтаи назаридан тартибга соладиган бўлса, ахлоқ инсон қилмишларига эзгулик ва ёвузлик, мақтов ва қоралаш, ҳалоллик ва нопоклик, олийжаноблик ва пасткашлик, виждон, орномус, бурч нуқтаи назаридан ёндашади.

5. Ҳуқуқ ва ахлоқ уларни бузганлик учун жавобгарлик моҳияти ва тартиби бўйича бир-биридан фарқ қилади. Ҳуқуқбузарлик ҳаракатлари оддий

жавобгарликни келтириб чиқарибгина қолмай, балки махсус-юримдик жавобгарликни ҳам юзага келтиради. Аини пайтда жазо тайинлаш тартиби қонун билан қатъий белгилаб қўйилади. Ахлоқ қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик мутлақо бошқа оқибатларга олиб келади. Бу ерда аниқ бир жазо чораси кўзда тутилмайди. Бериладиган жазо қоидабузарни ахлоқий қоралаш, унга танбеҳ бериш, жамоатчилик таъсири чораларини қўллашда ифодалнади.

6. Ҳуқуқ ва ахлоқ амал қилиш соҳалари бўйича фарқ қилади. Ахлоқий макон ҳуқуқий макондан анча кенгдир. Маълумки, ҳуқуқ ижтимоий ҳаётнинг кўп қирраларини четда қолдириб, унинг энг муҳим соҳаларинигина тартибга солиб боради. Ҳуқуқдан фарқли ўлароқ, ахлоқ жамият ҳаётининг деярли барча соҳаларига тааллуқли бўлади. [5]

Юқоридаги назарий таҳлилий фикрларимиздан келиб чиққан ҳолда шуни хулоса қилишимиз мумкунки, **биринчидан**, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар жамият ҳаётида, айниқса юристларнинг касб этикаси қоидаларида ажралмас ўринга экан. Бу меъёрларни тартибга солишлик ва тўғри фойдаланишлик юристнинг касб этикасини бойитиши билан бир қаторда юксак фазилат тақдим этади.

Иккинчидан, ахлоқ билан ҳуқуқ доимо ўзаро алоқада бўлиш билан бир қаторда, ҳуқуқ ахлоққа зид бўлмаган ҳолда, ўз навбатида ҳуқуқ ахлоқий нормаларнинг шаклланишига кўмаклашар экан.

Учунчидан, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар инсониятнинг рухий маданиятининг ажралмас қисмлари экан. Ахлоқ ва ҳуқуқ бир турдалиги ҳолатида уларнинг муайян бир жамиятда бу ижтимоий тартибга солувчилар ўртасида фарқлар ҳам борлигини кўриб ўтдик. Ҳуқуқий меъёрлар фақат ижтимоий муҳим хатти-ҳаракатларни тартибга солади. Мисол учун, ҳуқуқ инсоннинг шахсий ҳаётига аралашмайди. Аксинча у бундай аралашидан кўриқлайди, ҳимоя қилади. Ҳуқуқий меъёрий санкциялар ўз моҳиятига кўра салбий ва жазоловчи бўлиб, ахлоқий меъёрий санкциялар эса шахснинг ўзини ахлоқий нуқтаи назардан баҳолашига, унинг ахлоқ одобга оид ҳиссиётларини уйғонишига таъсир кўрсатар экан.

Тўртинчидан, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлар битта ижтимоий вазифани бажарар экан, у ҳам бўлса жамиятда инсонларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга

солишдан иборат. Улар биргаликда мураккаб тизимларни ташкил этади, ижтимоий аҳамиятли фаолиятни, норматив соҳани ахлоқий ва ҳуқуқий нормалар олар экан.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари энг олий қадрият // “Халқ сўзи”. 2005, 10 декабр. 45 б.
2. Мухаммадиев А.А., Эгамбердиев А.У., Юристнинг касб этикаси. –Т.:ТДЮУ нашриёти 2015, 56 б.
3. Мухаммадиев А.А., Эгамбердиев А.У., Юристнинг касб этикаси. –Т.:ТДЮУ нашриёти 2015. 72 б.
4. Сабуров Н., Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси / Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДЮИ, 2011. 103 б.
5. Сабуров Н., Сайдуллаев Ш. Давлат ва ҳуқуқ назарияси / Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТДЮИ, 2011. 61 б.